

ศิลปะมวลชน

รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรา สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุดาวรรณ สิ้นธุประมา

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

หลังจากที่เราได้พูดถึงพัฒนาการของการสร้างสรรค์งานศิลปะสมัยใหม่ในช่วงไม่กี่ปีมาแล้ว คราวนี้เราจะมาพิจารณาความสัมพันธ์ของศิลปะกับระบบอื่น ๆ ในโลกสมัยใหม่ โดยจะยกประเด็นมานำเสนอเพื่อให้นักศึกษาไปหารายละเอียดหรือนำไปพิจารณาเพิ่มเติมกันเองได้

ประเด็นแรกที่จะพูดถึงซึ่งเป็นความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่สุดก็คงจะเป็นเรื่องของศิลปะกับศาสนา

ดังได้กล่าวมาบ้างแล้วในตอนที่เราพูดถึงกำเนิดของงานศิลปะ ว่าในยุคดั้งเดิมนั้นเกิดขึ้นจากความเชื่อต่าง ๆ ทั้งความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ และความเชื่อทางศาสนา ในยุคกลางของยุโรปมีการสร้างโบสถ์ที่ยิ่งใหญ่งดงามมากมาย เพื่อแสดงความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาคริสต์ในโลกตะวันออกไม่ว่าจะเป็นประเทศจีน ญี่ปุ่นหรือในประเทศไทยเองจะพบได้ว่างานสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรมที่มีคุณค่ามักพบตามวัดวาอารามทั้งสิ้น ศิลปะวัตถุก็จะเป็นพระพุทธรูป หรือวัตถุอื่นที่มีความหมายในเชิงพิธีกรรมทางศาสนา ไม่ก็เป็นจิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์ต่าง ๆ ทั้งของศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์ ส่วนศาสนาอิสลามนั้นแม้จะมีการห้ามการสร้างศาสนวัตถุแต่ก็มีสุเหร่าและมัสยิดใหญ่ ๆ อยู่ทั่วไป

จวบจนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ศาสนาดูจะลดความสำคัญในสังคมลงเนื่องจากผู้คนได้รับความกระทบกระเทือนทางจิตใจจากภัยสงคราม เริ่มตั้งคำถามกับตนเองมากขึ้นเรื่อย ๆ เกิดความสงสัยไม่แน่ใจในสิ่งที่ตนเคยเชื่อถือมาก่อน ในงานวรรณกรรมจะเห็นได้ชัดว่ามีการตั้งคำถามในเชิงปรัชญาที่กระทบกระเทือนต่อความเชื่อทางศาสนาและองค์กรที่เกี่ยวข้องอยู่บ่อยครั้ง

การสร้างงานในเชิงนามธรรมและแนวเหนือจริงในงานศิลปะทุกแขนงรวมถึงวรรณกรรมก็ล้วนเป็นการแสดงถึงความว่างเปล่า ไร้ที่ยึดเหนี่ยวของผู้สร้างงานซึ่งสะท้อนความรู้สึกของสังคมโดยรวมด้วย

ดังนั้นในระยะหลังนี้การสร้างงานศิลปะที่มีเจตนาจะรับใช้ศาสนาจึงมีน้อยลงงานศิลปะแนวดั้งเดิมเริ่มหมดไป โบสถ์ทางคริสต์ศาสนาที่สร้างกันในระยะหลังมักเป็นสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่เรียบง่าย และคิดถึงประโยชน์ใช้สอยมากกว่าจะคิดแสดงความสำคัญของศาสนา ศาสนาวัตถุก็ออกมาในรูปแบบนามธรรมเชิงปรัชญามากขึ้น

ในประเทศไทยในระยะหลังจะมีปรากฏการณ์ใหม่ขึ้นมาอย่างหนึ่ง คือการสร้างงานที่เรียกว่าจิตรกรรมประเพณี คือการนำเอาองค์ประกอบแบบจิตรกรรมฝาผนังแบบเก่ามาประยุกต์ โดยเรื่องราวส่วนใหญ่จะนอกเหนือจากการแสดงประเพณีและวัฒนธรรมไทยเดิมแล้วก็เป็นเรื่องของศาสนา มีความ

พยายามจะสร้างจิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์ต่าง ๆ ขึ้นมาอีกครั้ง ซึ่งก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจทั้งในเชิงสังคมและปรัชญา

ประเด็นที่ 2 ซึ่งก็เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมาไม่สั้นไปกว่าประเด็นแรกมากนักก็คือเรื่องของ **ศิลปะกับการเมือง**

ปรากฏการณ์ที่ศิลปะต้องรับใช้การเมืองกับการที่สถานการณ์ทางการเมือง มีผลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะนั้น เป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนมาทุกยุคทุกสมัยทุกสังคมจะแตกต่างกันบ้างก็ด้วยรายละเอียดในทางปฏิบัติเท่านั้น

ที่ว่าศิลปะรับใช้การเมืองก็คือการที่สถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองใช้ศิลปินให้สร้างสรรค์งานที่เป็น การส่งเสริมอุดมการณ์ทางการเมือง หรือความยิ่งใหญ่ของสถาบัน หรือบุคคลหนึ่ง เช่น การสร้างอนุสาวรีย์ ปราสาทราชวัง โบสถ์ ตลอดจนศิลปวัตถุ หรือสัญลักษณ์ที่แสดงถึงอุดมการณ์ทางการเมือง

ส่วนที่ว่าสถานการณ์ทางการเมืองมีผลต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะ นั่นก็คือการที่ผู้มีอำนาจทางการเมืองไม่ได้ใช้ศิลปะโดยตรง แต่เป็นผู้ตั้งเงื่อนไขในสังคม ซึ่งอาจจะเป็นการส่งเสริมหรือขัดขวางขบวนการสร้างสรรค์ศิลปะได้

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดอันหนึ่งคือ อดีตจอมเผด็จการเยอรมัน ฮิตเลอร์ในสมัยที่พรรคนาซีเยอรมันรุ่งเรือง ศิลปินผู้สร้างงานทุกแขนงซึ่งเริ่มพัฒนางานจากแนว Expressionism ไปสู่ศิลปะนามธรรมแนวต่าง ๆ ถูกห้าม ถูกตามล่า ถูกจับ ตลอดจนถูกประหารชีวิตเพราะขัดขวางอุดมการณ์นาซี ศิลปินเหล่านี้ตลอดจนนักเขียนต้องลี้ภัยกันไปตั้งทวีปอเมริกา ไปสร้างงานต่อต้านนาซีกันนอกประเทศ

นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา และจะเห็นเด่นชัดมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือการที่การเมืองโลกแบ่งเป็น 2 ค่าย คือ ค่ายตะวันตกที่เรียกตัวเองว่าค่ายประชาธิปไตยกับค่ายตะวันออกหรือค่ายสังคมนิยมที่บางคนก็เรียกว่าคอมมิวนิสต์ การแบ่งแยกทางอุดมการณ์การเมืองเช่นนี้ย่อมมีผลต่อการสร้างงานศิลปะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยจะเห็นได้ว่าในด้านตะวันตกนั้น ศิลปินมีเสรีภาพในสร้างสรรค์งานที่สะท้อนความเป็นตัวของตัวเองจนเกิดเป็นงานที่หลากหลาย ในขณะที่ศิลปินในโลกสังคมนิยมถูกกำหนดแนวความคิดด้วยอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างเข้มงวด

ประเด็นถัดมาที่อาจจะน่าสนใจมากที่สุด ก็คือ **เรื่องของศิลปะกับเทคโนโลยี และกระบวนการผลิต**

เป็นที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่านับแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาเทคโนโลยีได้เข้ามาบทบาทในการสร้างสรรค์งานศิลปะทุกแขนงเป็นอย่างมาก ดังได้กล่าวถึงมาบ้างแล้วเมื่อพูดถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านรูปแบบและเนื้อหา

ความจริงแล้วศิลปะทุกแขนง สามารถที่จะมีอิทธิพลต่อจิตใจ และพฤติกรรมของผู้คนในสังคมได้ไม่มากนักน้อย แต่ก็ไม่มีสมัยใดที่งานสร้างสรรค์ศิลปะจะเข้าถึงและครอบงำ ผู้คนได้มากเท่ากับในยุคปัจจุบันที่มีการนำเอาเทคโนโลยีมาใช้ทั้งในกระบวนการสร้างสรรค์ และกระบวนการเผยแพร่งานศิลปะต่าง ๆ

ในเชิงสร้างสรรค์นั้นอยากจะขอยกตัวอย่างที่เคยเอ่ยถึงมาแล้วอีกครั้ง คือศิลปะการถ่ายภาพ ซึ่งในตอนต้นดูเหมือนจะเป็นการแทนที่ศิลปะแนวเหมือนจริงที่ต้องการเลียนแบบธรรมชาติและสิ่งรอบตัว แต่เมื่อมีการพัฒนาเทคนิคมากขึ้นการถ่ายภาพก็กลายเป็นการสร้างผลงานศิลปะที่ซับซ้อนมีทั้งลักษณะที่เป็นนามธรรม และลักษณะเหมือนจริงมากขึ้นเช่นเดียวกับงานแขนงอื่น ๆ ในขณะเดียวกันก็ยังสามารถถ่ายทอดสภาพความเป็นจริงในสังคมตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของคนได้อย่างเที่ยงตรง ชัดเจนและลึกซึ้ง

เทคโนโลยีอีกแขนงหนึ่งที่พัฒนามาเป็นงานศิลปะแขนงใหม่ที่มีอิทธิพลต่อสังคมสมัยใหม่มากที่สุดก็คือเทคนิคภาพยนตร์ ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เริ่มมีบทบาทในสังคมมากขึ้น หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งตอนนั้นยังเป็นหนังเงียบ และเป็นหนังตลกเป็นส่วนมาก ก่อนจะพัฒนามาเป็นภาพยนตร์ที่ใช้องค์ประกอบทางศิลปะ เพื่อนำเสนอเรื่องราวต่างมากขึ้น ในช่วงทศวรรษหลัง ๆ ของคริสต์ศตวรรษที่ 20 นี้ เทคนิคทางด้านภาพยนตร์ได้พัฒนาไปอย่างมากมาย รวมถึงการพัฒนาไปสู่รูปแบบของวีดิทัศน์ด้วย

การพัฒนาของเทคนิคภาพยนตร์และวีดิทัศน์มีผลอย่างมากต่อวงการศิลปะการละคร ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจก็คือการเกิดภาพยนตร์ หรือภาพยนตร์กึ่งละครหลายสิบ หรือหลายร้อย ตอนจบที่นำออกฉายทางโทรทัศน์หรือผ่านทางวีดิทัศน์ โดยใช้เทคนิคและศิลปะในการสร้างในระดับที่แตกต่างกันเป็นอันมาก

งานสร้างสรรค์ประเภทสุดท้ายที่จะขอยกมาเป็นตัวอย่างในที่นี้ ก็คือดนตรีในสมัยก่อน ๆ มาเครื่องดนตรีเป็นเครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นจากวัสดุธรรมชาติเพื่อเลียนเสียงธรรมชาติ แล้วก็มีการพัฒนาให้ซับซ้อนขึ้น แต่ก็ยังคงความเป็นธรรมชาติอยู่ในระดับหนึ่ง ในปัจจุบันนี้เครื่องดนตรีเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นกีตาร์ ไวโอลิน เปียโน ซอ ขลุ่ย หรือระนาด ได้ถูกนำไปดัดแปลงให้เป็นเครื่องไฟฟ้า สร้างระบบเสียงดนตรีแบบใหม่ ซึ่งเข้ากับระบบอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์มากขึ้น

คำถามสุดท้ายที่อยากจะฝากไว้ในเรื่องของงานสร้างสรรค์งานศิลปะก็คือบทบาทของคอมพิวเตอร์ในการสร้างสรรค์งานศิลปะในปัจจุบัน ทุกคนคงเคยเห็นการใช้เทคนิคคอมพิวเตอร์ในการวาดภาพ หรือแปรสภาพงานศิลปะที่เป็นที่รู้จักกันดีให้บิดเบือนไป หรือในด้านการดนตรีที่มีการใช้คอมพิวเตอร์มาช่วยในการแต่งเพลง และสร้างเสียงดนตรี ซึ่งในกรณีเช่นนี้จึงเกิดเป็นคำถามขึ้นว่างานศิลปะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการเช่นนี้จะยังคงคุณค่าของความเป็นศิลปะอยู่อีกหรือไม่ เพียงใด

ต่อไปนี่เราจะมาพิจารณาความสัมพันธ์ของศิลปะ และเทคโนโลยีในแง่ของกระบวนการผลิตเพื่อเผยแพร่งานศิลปะ

เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เปิดโอกาสให้ผู้คนทุกชนชั้นทุกหมู่เหล่าได้สัมผัสกับงานศิลปะมากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยผ่านทางกระบวนการผลิตแบบใหม่ที่ละจำนวนมาก ๆ ที่เรียกกันว่า Mass Production

เทคโนโลยีการพิมพ์ทำให้เกิดการทำซ้ำ หรือ Reproduction มีการนำงานจิตรกรรม หรือ ภาพถ่ายชั้นนำไปผ่านกระบวนการพิมพ์ออกมาเป็นจำนวนมาก ๆ งานปั้นที่ศิลปินหรือช่างฝีมือค่อย ๆ สร้างสรรค์ขึ้นมา ก็อาจจะถูกนำไปทำเป็นต้นแบบแล้วผลิตซ้ำออกมาได้ทีละมาก ๆ ไม่ว่าจะเป็นประเภทเซรามิก หรือรูปหล่อโลหะต่าง ๆ เป็นกระบวนการผลิตแบบอุตสาหกรรม

ในด้านการดนตรี ภาพยนตร์ หรือวิทยุทัศน์ต่าง ๆ ก็เช่นกัน เพลงหรือภาพยนตร์จะถูกบันทึกลงในแถบเสียงหรือแถบภาพ พูดัง่าย ๆ ก็คือลงไปในเทปประเภทต่าง ๆ ทีละเป็นจำนวนมาก ๆ

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือละครหรือคอนเสิร์ตแบบคลาสสิก ซึ่งเป็นการแสดงในโรงละครชั้นนำขายบัตรราคาแพง ๆ ผู้ชมต้องแต่งกายชุดราตรีสโมสรนั้น จะได้รับการบันทึกลงในภาพยนตร์หรือวิทยุทัศน์ และเผยแพร่ไปในกลุ่มผู้ชมหมู่มาได้ โดยเฉพาะเมื่อมีการนำมาออกอากาศทางโทรทัศน์ก็เป็นโอกาสที่ประชาชนจะได้ชื่นชมงานศิลปะเยี่ยม ๆ โดยแทบไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ในกรณีของเพลงก็เช่นกัน การที่เพลงได้รับการบันทึกลงในเทปคาสเซตนั้นทำให้เป็นที่รู้จักไปในวงกว้างได้กว้างรวดเร็ว

เมื่อพูดถึงตรงนี้เราจะเห็นได้ชัดว่าเทคนิคภาพยนตร์ซึ่งพัฒนาเป็นวิทยุทัศน์ด้วยนั้น เป็นเทคโนโลยีที่สำคัญมากที่สามารถเป็นงานศิลปะในตัวเอง และยังสามารถถ่ายทอดศิลปะอื่น ๆ ไปสู่มวลชนได้อย่างแท้จริงทางหนึ่ง

กล่าวโดยรวมก็คือเทคโนโลยีที่พัฒนาไปได้ทำให้เกิดกระบวนการผลิตสมัยใหม่ขึ้นในวงการศิลปะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กระบวนการผลิตนี้ทำให้คนเรามีโอกาสสัมผัสงานศิลปะมากขึ้น แต่อาจจะมิใช่เป็นการสัมผัสโดยตรงอีกต่อไป ซึ่งในประเด็นนี้เราก็คงตั้งคำถามในแง่ของคุณค่าและความซาบซึ้งในงานศิลปะได้อีกเช่นกัน

นอกจากนั้นแล้วเทคโนโลยีและกระบวนการผลิตแบบใหม่นี้ได้ทำให้งานศิลปะเปลี่ยนสถานภาพจากการเป็นสิ่งฟุ่มเฟือย แสดงถึงฐานะและรสนิยมอันสูงส่งมาเป็นสินค้าบริโภคประจำวัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในหัวข้อต่อไป คือในเรื่องของศิลปะกับตลาดและการค้า

จากการที่เกิดกระบวนการผลิตแบบ Mass Production ขึ้น ทั้งในด้านทัศนศิลป์ ดนตรี และละคร ทำให้การเสพศิลปะมิได้จำกัดวงอยู่แคภายในพิพิธภัณฑสถาน ห้างสรรพสินค้า หรือโรงละครเท่านั้น แต่ขยายวงกว้างเกิดตลาดขนาดใหญ่ที่สามารถตอบสนองความต้องการของลูกค้าหลายระดับ

จากการสร้างสรรค์และซื้อขายงานศิลปะกันด้วยราคาแพงในกลุ่มชนชั้นสูงผู้ร่ำรวยในสมัยก่อน ๆ เกิดเป็นห้องแสดงภาพ และร้านค้างานศิลปะขนาดเล็กถึงแต่มีจำนวนมากขึ้น พบเห็นได้ทั่วไปลูกค้าก็เป็น

ผู้คนทุกชนชั้นและหลากหลายความสนใจ ดังนั้นปรากฏการณ์ที่เราเรียกกันว่าพาณิชย์ศิลป์จึงเกิดขึ้น และก็เช่นเดียวกับการค้าเสรีรูปแบบอื่น ๆ การค้างานศิลปะก็มีข้อเสนอในรูปแบบ แนวทาง คุณภาพ และ ราคาที่หลากหลายตามรสนิยมและกำลังซื้อของลูกค้า

ตลาดอีกด้านที่ขยายตัวเป็นอย่างมากได้แก่ด้านดนตรี ซึ่งนอกจากจะเห็นได้จากการผลิตเทปเพลง ที่กล่าวมาแล้ว ในด้านการแสดงสดก็ได้ขยายตัวไปสู่ "มวอลชน" มากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของกลุ่มเป้าหมายนั้นกลับเปลี่ยนไปหาคนกลุ่มใหม่ในสังคมที่เริ่มมีบทบาทมากขึ้น คือ กลุ่มวัยรุ่น

จากตัวอย่างเหล่านี้ นักศึกษาคงจะพอเข้าใจได้ว่าศิลปะมีสถานภาพอย่างไรในสังคมปัจจุบันที่มีความเจริญสูงสุดทางด้านเทคโนโลยีและเศรษฐกิจนี้

บทสรุป

หลังจากที่ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงและลักษณะต่าง ๆ ของงานศิลปะสมัยใหม่ และพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของศิลปะกับระบบอื่น ๆ ในสังคม ในประเด็นต่าง ๆ มาพอสมควรแล้ว จะขอจบการบรรยายในหัวข้อนี้ด้วยคำถามเกี่ยวกับบทบาทของศิลปะ ซึ่งเป็นคำถามที่มีมาทุกยุคทุกสมัย มีคำตอบที่แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของสังคม และแนวคิดทางปรัชญา นั่นก็คือคำถามที่ว่าสร้างสรรค์งานศิลปะไปเพื่ออะไร ซึ่งคำตอบที่เคยมีมาแล้วต่างยุคต่างสมัย สามารถสรุปมาเป็นคำพูดสั้น ๆ ที่รู้จักกันดีคือ **ศิลปะเพื่อศิลปะ ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อการค้า หรือศิลปะเพื่อมวอลชน** ซึ่งดูเหมือนว่าทุกลักษณะดังกล่าวจะผสมผสานกันอยู่ในสังคมที่เต็มไปด้วยความหลากหลายของโลกสมัยใหม่นี้